

Reflection of Punjabi culture in the Manuscript of 19th Century “ The History of Punjab”

*Kiran Nadeem

**Faleeha Zahra Kazmi, Syeda

***Zarnosh Mustaq

Abstract:

The 19th century is the beginning of innovation and modernization in the Orient. The subcontinent is one of the lands where the British had a direct presence. The military movements and political provocations of the British have caused some aspects of the lives of the people of the subcontinent to be affected, but the presence of national and regional personalities such as Ranjit Singh has caused the culture and history of the region to be preserved. Manuscript of the History of Punjab" is one of the books that is of interest both historically and culturally for the studies of the territory of Punjab in this century, because this version is rich in the culture and civilization of Punjab, apart from the history of territorial developments, accepting that Culture itself includes beliefs, ethics, laws, customs, language, and human capabilities. In this version, the national culture of Punjab is properly depicted in the form of historical reports, especially the land of Punjab, which is influenced by historical, geographical elements. It was religious and had a special color and flavor of Punjab and expressed identity It is Punjabi Maharaja Ranjit Singh, who was the brave king, not only established security in the Punjab region, but also defended the culture of Punjab. Examining the manuscript shows that the Maharaja not only established Punjabi civilization in various sections of the society, especially when local festivals and religious customs were established. Various things are observed, including local and religious celebrations, donations and gifts, etc. In addition, the writer has correctly included the Punjabi words in the Persian text of the manuscript. The writer's emphasis on Punjabi words and concepts indicates the people's interest in local and national culture, which they always observed in their lives, and the author of the manuscript also has been required to express them, although editing it in Farsi Today, it will be difficult for non-Punjabi readers. However, the 19th century history of the Punjab and its culture are important to study.

Key words: Punjab, Pakistan, Ranjit Singh, Punjab history, Culture of Punjab.

بازتاب فرهنگ پنجابی در متن نسخه خطی تاریخ پنجاب قرن نوزدهم

*کرن ندیم

**فلیحہ زہرا کاظمی، سیدہ

***زرنوش مشتاق

چکیده:

قرن نوزدهم ، سرآغاز نوحواہی و نوسازی در مشرق زمین است. شبہ قارہ از جملہ سرزمین ہای است کہ انگلیسی ہا در آن حضور مستقیم داشتند. حرکت ہای نظامی و تحریکات سیاسی انگلیسی ہا سبب شدہ است کہ برخی از جنبہ ہای زندگی مردم شبہ قارہ تحت تاثیر قرار گیرد. ولی حضور شخصیت ہای ملی و منطقہ ی مانند رنجیت سنکہ سبب شدہ است کہ فرهنگ و تاریخ منطقہ محفوظ بماند. نسخہ خطی «تاریخ پنجاب» از جملہ نسخہ ہای است کہ ہم از نظر تاریخی و ہم از نظر فرهنگی برای مطالعات قلمروی پنجاب در این قرن مورد توجہ است چرا کہ این نسخہ بجز تاریخ تحولات سرزمینی، غنی از فرهنگ و تمدن پنجاب می باشد، با پذیرش اینکہ فرهنگ خودش مشتمل بر اعتقادات، اخلاق، قوانین، آداب و رسوم، زبانو قابلیت ہای انسان می باشد. دراین نسخہ فرهنگ ملی پنجاب بدرستی در فرم گزارش ہای تاریخی بہ تصویر کشیدہ شدہ است بویژہ سرزمین پنجاب کہ تحت تاثیر عناصر تاریخی، جغرافیای، مذہبی بود و رنگ و بوی خاص پنجاب داشت و بیانگر ہویت پنجابی است مہاراجہ رنجیت سنکہ کہ باد شاہ شجاع ہمراہ بود نہ فقط در منطقہ پنجاب امنیت را برقرار کردہ است بلکہ از فرهنگ سرزمین پنجاب ہم دفاع می کرد. بررسی نسخہ نشان می دہد مہاراجہ نہ تنها تمدن پنجابی را در بخش ہای مختلف جامعہ برقرار کردہ بویژہ زمانی کہ جشن ہای محلی و مذہبی برقرار می شود رسوم گوناگون رعایت می شود از جملہ جشن ہای محلی و مذہبی، بخشش و ہدایا و ضمن اینکہ کاتب ہم واژہ ہای پنجابی را بدرستی در متن فارسی نسخہ خطی آورده است. تاکید کاتب بر کلمات و مفاہیم پنجابی حکایت از علاقہ مردم بہ فرهنگ بومی و ملی دارد کہ ہموارہ در زندگی رعایت می کردند و نویسنده نسخہ خطی نیز ملزم بہ بیان آنها بودہ است ہر چند در بازنویسی آن بہ فارسی امروزی برای خوانندگان غیر پنجابی با دشواری ہای ہمراہ خواهد بود. با این وجود برای مطالعہ تاریخ و فرهنگ پنجاب در قرن نوزدهم لازم و ضروری است.

واژگان کلیدی : پنجاب ، پاکستان ، رنجیت سنکہ، تاریخ پنجاب ، آداب و رسوم پنجاب

*دانشجوی دکتری، زبان و ادبیات فارسی ، دانشگاه ال سی بانوان لاہور پاکستان keran.n06@gmail.com

**رئیس، پروفیسور، ادبیات فارسی، دانشگاه ال سی بانوان لاہور پاکستان Dr.faleeha.kazmi@gmail.com

*** استاد مدعو دانشگاه ال سی بانوان لاہور پاکستان mushtaqzarnosh@gmail.com

مقدمه:

فرهنگ مفهوم پیچیده ایست که تعاریف متعدد و متنوعی از آن داده شده است. برای مدتها "فرهنگ" به مجموعه ای از فعالیت های فکری و هنری محدود می شد. و سپس تعریف نسبتاً جامع و تا حدی دقیق از فرهنگ ارائه شد اما، با وجود این تعریف صرفاً به جنبه های معنوی مساله پرداخته شده بود. برای درک بهتر از مفهوم فرهنگ، این اصطلاح را با عناوین دیگری نیز بکار می برند از جمله فرهنگ ابتدایی و فرهنگ ملی است

"فرهنگ ابتدایی" فرهنگ را "مجموعه پیچیده ای تعریف می کند که متضمن دانش، اعتقادات، هنرها، اخلاق، قوانین آداب و رسوم و کلیه توانایی ها و قابلیت ها و عادات مکتسبه است که انسان به عنوان عضوی از یک جامعه تحصیل می نماید.

اما به دنبال تشکیل کنفرانس جهانی فرهنگ و توسعه در مکزیکوسیتی در سال 1982 در رابطه با سیاست های فرهنگی و اعلام دهه جهانی توسعه فرهنگ از سال 1988 تا 1997 از طرف سازمان ملل مفهوم "فرهنگ" تغییر یافت. بنا به توصیه کنفرانس مزبور فرهنگ را باید در مفهوم گسترده و به منزله بافتی پیچیده و با روابطی متقابل در نظر گرفت که مجموعه ای از سنتها و دانشها و نیز شکلهای متفاوت بیان و تحقق فرد در بطن جامعه استوار است. به عبارت دقیق تر، طبق تعریف این کنفرانس فرهنگ عبارت از:

"مجموع کامل مشخصه های ممیزه روحی، مادی، فکری و عاطفی است که یک جامعه یا گروه اجتماعی را مشخص می کند. نه تنها شامل هنرها بلکه شامل اشکال زندگی، حقوق اساسی انسانی، نظامهای ارزش، سنتها و اعتقادات نیز می شود". (پرویز اسلام، 1992: 78)

با ویژگی هایی که تعریف فوق برای فرهنگ جامعه یا گروه اجتماعی تعیین می کند دیگر نمی توان فرهنگ را بعد فرعی یا تزئینی توسعه تلقی کرد، بلکه فرهنگ عنصر ضروری جامعه به شمار آمده و در رابطه کلی با توسعه، نیروی درونجامعه به شمار آمده و در رابطه کلی با توسعه، نیروی درونی جامعه محسوب می شود. و می توان گفت: فرهنگ مجموعه بسیار پیچیده و گسترده ای است که انسان در جریان تکامل اجتماعی و تاریخی پدید می آورد. فرهنگ هر جامعه سطح ترقی تکنولوژی، تولید، آموزش، علم، خبر و ادبیات دوره خاصی از تحول اجتماعی را نشان می دهد.

فرهنگ ملی

فرهنگ ملی هر سرزمینی، دارای خصوصیات و ویژگی های خاصی آن سرزمین است که تحت عناصر تاریخی، جغرافیایی، مذهبی، عقیدتی و کلیه آن خصوصیتی که رنگ و بوی خاصی دارد و به

آن ملت هویتی متفاوت از دیگران می دهد، فرهنگ ملی هر سرزمینی، دارای خصوصیات و ویژگی های خاصی آن سرزمین است که تحت عناصر تاریخی، جغرافیایی، مذهبی، عقیدتی و کلیه آن خصوصیات که رنگ و بوی خاصی دارد و به آن ملت هویتی متفاوت از دیگران می دهد، شکل می یابد. (مودودی، 2003ء: 45)

فرهنگ ملی از پایه های استقلال ملی است و بر مردم آن جامعه است که از فرهنگ خود همانند سرزمین خود، دفاع می کند. در طراحی برنامه های توسعه آنچه اهمیت دارد، توجه به هویت های ملی است. هیچ الگوی توسعه وارداتی را نمی توان به کار برد، مگر آنکه با ویژگی های محلی، منطقه ای و ملی هماهنگی داشته باشد، و اساساً نمی توان هیچ الگویی را تحمیل کرد.

توسعه واقعی بدون توجه به بعد فرهنگی ملی و احترام به هویت فرهنگی ملت ها تحقق نخواهد یافت. همانطور که ریموند شاسله می گوید:

"تاکید بر هویت فرهنگ (ملی)، شرط لازم حاکمیت و استقلال و شکوفایی تواناییهای فردی و توسعه هماهنگ جوامع است اقدامی است رهایی بخش، اسلحه ایست برای مبارزه در جهت نیل به استقلال واقعی، تاکید بر حفظ هویت فرهنگی یا رد هر گونه تقلید (برون گرایی) و کنار گذاردن شیوه های فکری و عملی از سنتها، تاریخ و ارزشهای اخلاقی و حفظ میراث نیاکان بدون سنت گرایی، گذشته گرایی، بی تحرکی و انزواست هویت فرهنگی در ارتباط و تماس با سنتها و ارزشهای ملل دیگر نو و غنی می باشد.

بنابر این تعریف، توسعه و حفظ فرآوردهای فرهنگی منطقه ای و ملی ضرورت تام دارد، چرا که فرآوردهای فرهنگی مطمئن ترین ضامن توسعه مستقل است، هویت فرهنگی را تقویت می کند و قوه خلاقیت و آگاهی مردم را نسبت به میراث فرهنگی افزایش می دهد. از جمله منابع فرهنگی پاکستان کتاب های تاریخی و ادبی است. یکی از کتاب های تاریخی و فرهنگی مورد توجه " تاریخ پنجاب " است.

اگر چه پنجاب دارای قدمتی طولانی است و حتی به پیش از آمدن اسکندر مقدونی بر می گردد، ولی در این نسخه خطی "تاریخ پنجاب" در باره دوره حکمران سنکها و مخصوصاً مربوط به دوره حکمرانی رنجیت سنکه است. این نسخه خطی از احوال مختصر ابا و اجداد رنجیت سنکه. دوره زوال پذیری مغول و تهاجم افغانه شروع می شود و دوره حکمرانی رنجیت سنکه که دوره زرین عهد سنکها گفته می شود را تفصیلاً ذکر نموده، و به دوره زوال پذیری دوره سنکها اختتام می یابد.

به نظر می رسد هدف نویسنده در تاریخ پنجاب این بود تا رخداد های مهم عصر رنجیت سنکه تا به قدرت رسیدن دلپ سنگه را بنویسد. و نشان دهد که در این دوره اتفاقاتی در لاهور رخ داده است و با حملات درونی و تهاجمات خارجی چه خون های که در سرزمین لاهور ریخته شده است. در کنار این

واقعات آداب و رسوم فرهنگ پنجابی را روز به روز به تصویر کشیده است. نویسندگان تاریخ پنجاب از یک طرف درصدد است شخصیت و شجاعت رنجیت سنگه را بسیار با وقار نشان دهد و از طرف دیگر تلاش می کند با نگارش مراسمات و جشن ها آداب و فرهنگ لاهور را حفظ کند. همین ویژگی های برجسته ریخ پنجاب است که خوانندگان را تشویق می کند که از مطالعه این تاریخ لت ببرند. در این پژوهش هم کوشش شده است تا ضمن بازخوانی تاریخ پنجاب ویژگی های فرهنگی آن را بازنمایی و برجسته نماید. بدون تردید چنین فعالیت های در راستای حفظ میراث گذشتگان و هویت بخشیدن به نسل امروز و فردای پاکستان است.

معرفی استان پنجاب

واژه پنجاب ترکیبی از دو واژه فارسی "پنج" و "آب" و به معنی "پنج رود" است. این پنج رود بیاس، جهلم، چناب، راوی و ستلج نام دارند. پنجاب یکی از ایالت های کشور پاکستان است. مرکز این ایالت لاهور است. پنجاب پُر جمعیت ترین ایالت پاکستان است. زبان رایج در این ایالت پنجابی است. بخشی از پنجاب نیز یکی از استان های هند بشمار می رود. پنجاب هند به نام پنجاب شرقی و پنجاب پاکستان به نام پنجاب غربی شناخته می شوند. مرکز ایالت پنجاب هند، شهر چندیگر است. (چغتائی، 1964ء: 99)

جشن واره های پنجاب

چنانکه گفتیم در نسخه خطی تاریخ پنجاب بیشتر جشن ها و مراسمات اجتماعی و مذهبی مردم پنجاب بازتاب یافته است. از جمله جشن های مطرح عبارت است از:

جشن نوروز

جشن باستانی ایرانیان است که به مناسبت آغاز سال جدید و فصل بهار با شادمانی فراوان برگزار می شود. همه هندوان بر مندر دیوی های ایشان می روند و گل ها را نذرانه می دهند. مثلاً:

"به تاریخ بیستم ماه مارچ به روز نو روز متصل کوت لکهپیت رای به فاصله پنج شش گروه جنوب رویه از لاهور دایر کردید از مصاحبان و اهلکاران اطراف نذر ها گرفتند." (نسخه خطی تاریخ پنجاب، بی تا: 84)

جشن هولی

جشن "هولی" از جشنواره های مردم هندوستان است. هولی یک جشنواره ملی و مذهبی است. هولی به نام جشنواره رنگ ها نیز معروف است که هر سال در ماه مارس میلادی هنگام آغاز فصل بهار برگزار می شد. هولی نماد پایان زمستان و آغاز فصل بهار است.

"روز هولی به اتفاق راجه مذکور (راجه اجیت سنکه نابیه والا) سوار شده تماشای چراغان و هجوم تماشایان مشغول ماندند." (نسخه خطی تاریخ پنجاب، بی تا: 74)

"سیزدهم شعبان جشن هولی ترتیب یافته تمام سرکردگان و زمینداران و راجہ سنگت سنکہ جیند والہ و راجہ اجیت سنکہ لادو والہ شامل محفل جشن شدند." (ہمان، بی تا: 75)

جای دیگر درباره جشن هولی این طور ذکر نموده است کہ "وقت 3۔ پھری فرش چاندی و مسند سفید در پیچوبہ وزیر شامیانہ گسترانیدہ و گلاب پاس و گنگا ساگر و غیرہ ظروف ہای طلائی و نقرہ اورنگ زعفران پرکنانیدہ بہ اتفاق مصاحبان و اہلکاران و غیرہ بہ دیدن رقص طوائفان و باختن ہولی از انگ و گلال و قمقمہ ہای پرداختند۔ بیست و پنج من گلاب و پنجاہ شیشہ عرق گلاب برای باختن ہولی در حرم سرای فرستادند و پنجاہ من گلالی در کمپنی محلی تقسیم کنانیدند۔" (ہمان ، بی تا: 127)

"بہ تاریخ سوم مارچ یوم ہولی بود و برج سمن چاندنی کنانیدہ بہ اتفاق راجہ سنگت سنکہ جیند والہ و سردار اجیت سنکہ لادو والہ و دیگر مصاحبان وقت از رنگ و گلال ہولی باختند۔" (ہمان، بی تا: 155)

جشن دسہرہ

این واژہ "دسہرہ" از زبان سانسکریت ماخوذ است روز دہمین نوراتری جشن دسہرہ بر گذار می شود۔ این روز فتح "رام" بر "راون" می باشد۔ دسہرہ از جشنوارہ ہندو ہا و سیک ہا است کہ معمولاً در ہندو نیپال و سرلنکا و بنگلادش بر گزار می شود۔

"چون بہ تاریخ بیست و ہفتم کہ روز دسہرہ بود بر حجرہ متصل موضع گمتالہ فرش و بچوبہ نصب کردند۔ بسیار مصاحبان و اہلکاران حکم صادر شد کہ وقت سہ پھر پوشاک ہای بسنتی پوشیدہ بہ حضور حاضر شوندند۔ اولاً سرکار بعدہ بہ کنور کھرک سنکہ نذرہا بدهند وقت سہ پھری پوشاک بسنتی و جواهرات پوشیدہ بہ اتفاق کنور کھرک سنکہ و نونہال سنکہ بعد پرستش شمشیر اسپان و فیلان سوار شدہ بر آن حجرہ تشریف بردند۔ تصاویر راون و کنہہ کرن و لنگا بہ فاصلہ پا کرورہ شمال رویہ از خجرہ برپا شدہ بود۔" (نسخہ خطی تاریخ پنجاب، بی تا: 103)

دیوالی

دیوالی از جشنہای ہندوہا است کہ تا پنج روز در سرا ہند اجرامی شود۔ بعد از بیست روز دسہرہ جشن دیوالی بر گزار می شود۔ این روز را بہ دورکا دیوی (الہہ درگا) نیز نسبت می دہند۔ بر موقع جشن دیوالی۔ مردم ہندوہا تمام خانہ ہا راپا کیزہ و مرتب می کنند و تمام پنجرہ ہای خانہ برای خوش آمد گویی بہ لکشمی دیوی (الہہ) توانگری و کامیابی باز می کنند۔

این جشنوارہ تا پنج روز طول می کشد۔ روز پنجمین روز "رکھشا بندھن" می نامند این روز بہ خواہران اختصاص یافته است ذکر جشن دیوالی در نسخہ خطی تاریخ پنجاب روز "دیوالی" رو بکار آمد۔ مہاراجہ صاحب بہ کوچ ہای متواتر بر کنار جمن رونق افروز شدند و در "روز دوج" کہ بعد در روزہ دیوالی می باشد غسل دریای جمن کردہ خیرات و صدقات بر مستحقین ایثار کردند۔" (نسخہ خطی تاریخ پنجاب، بی تا: 24)

بیساکهی

"بیساکهی" جشنواره فصل بهار است که اول ماه بیساکه یعنی مصادف با 13 آوریل ماه میلادی بر گزار می شود. کشاورزان به مناسبت برداشت گندم برای ابراز شادمانی جشن می گیرند. خیسهپول بیساکهی در سنکه ها اهمیت خاصی برخوردار است. (خوشونت سنگه، 2007ء: 19)

"مهراجه بهادر آن روی آب راوی به سیر و گلگشت دو آب رچنا از مواصفات نذرانه تحصیل نموده به امرت سر معاودت فرمودند. روز بیساکهی تمام سرداران اهلکاران نذرات به راجه هیرا سنکه گذرانیدند." (نسخه خطی تاریخ پنجاب، بی تا: 80)

فرهنگ و تمدن پنجابی در متن فارسی

در متن نسخه خطی نه فقط تاریخ پنجاب را تجزیه و تحلیل می کنیم بلکه فرهنگ و تمدن قرن نوزدهم را هم مورد توجه قرار می دهیم. خیلی جالب است که از یک طرف کاتب دارد حرف تاریخ می زند، از طرف دیگر فرهنگ و تمدن پنجاب را هم به تصویر می کشد. مفصل بیان میکند در قرن نوزدهم (در منطقه پنجاب) چیطور تمدن و فرهنگ رائج بوده حتی که اگر پادشاه داشت خرید می کرد، چه چیز های را می خرید؟ و حتی اگر داشت هدیه می فرستاد، چه نوع هدیه می داد؟ یا مهمانان گرامی که در جشن ازدواج شرکت کردند چه نوعی هدیه آوردند، چند تا آوردند، تشریفات چه بوده است؟

کدام پارچه را استفاده کردند؟ چه تا نوع پارچه داشتند؟ حتی که جواهرات که استفاده شده بود با اسم و با نوع اش در نسخه ذکر شده است بقدری دقیق نوشته اگر کسی مریض شده بود چه مریضی گرفته؟ در مانش چه شده و غیره... خلاصه اینکه نسخه تاریخ پنجاب نه فقط تاریخ پنجاب می باشد بلکه تصویری از فرهنگ و تمدن منطقه پنجاب را نشان می دهد.

ذکر زیور ها در نسخه خطی تاریخ پنجاب

1. مالا مروارید، زمرد 186، 202، 90، 190
2. کنگن طلا 201، 187، 112
3. پهونچی/ پهونچو 125، 113، 91، 90
4. کینتهه 83، 31
5. باز و بند 91، 90
6. هار 124
7. چنپا کلی 125، 124
8. جگنو 124
9. جهومکه 124
10. حلقه بیٹی 125

11. بندی
12. کرن پھول 113
13. انگشتری بانگین لعل بدخشانی 57
14. انگشتری زمرد 151
15. نورتن 109
16. کلگی 31
17. جیغہ 31
18. ارسی 113، 91
19. گلوبند 143
20. کرہ 58
21. مروارید گوش 97
- ذکر لباس
1. لونگی 82
2. الانچہ 92، 82
3. سر پیچ 93
4. کرتہ 37
5. دو شالہ 94، 49، 48
6. دوپتہ 155، 31، 30
7. چادر 143، 82
8. کھیس 91، 90، 73
9. شال 81
10. کلہ 183
11. دستار 91، 49، 48
12. لہنگہ 92، 85
13. چوغہ 91
14. رومال 91
15. کمر بند 92
16. شیخ بند ابریشمی 112
17. پوشاک 214
18. رومال 191، 202، 90

ذکر انواع پارچه ها

1. زربفت 106
2. کم خواب 48، 49
3. گلبدن 30، 48
4. قالین 154
5. پشمینه 200، 53
6. بنارسی 181، 30
7. جاموار 91
8. زردوزی 206، 90
9. شموز 210، 113
10. ساتن 189، 73
11. اطلس 106، 85
12. جامدانی 176، 124
13. چهیت زرنگار 154
14. ململ 91، 48
15. تهان تیمور شاهی 82
16. تهان شجاع خالی 82
17. تهان پوربی 73
18. ابریشم 49
19. کامدانی 53
20. چندیلی 53
21. تهان الوان 90
22. ریشمی 92

ذکر بیماری

1. عارضه چیچک 9
2. عارضه جدری 8
3. عارضه سرسام حمی ودق 21
4. عارضه ذات الحنب 69
5. عارضه ریح الكلیه 72
6. عارضه هیضه و اسهال

7. عارضہ استفراغ 212
  8. عارضہ لقوہ 164
- ذکر اجناس
1. گندم 131
  2. برنج 268،165
  3. برنج باسمنی
  4. برنج بارہ (ص پ 106، 92)
  5. ماش
  6. کنجد 149
  7. روغن زرد
  8. شکر تری 186،263،192
- میوہ ہا
1. انگور
  2. سنگترہ
  3. ناشپاتی 99،226
  4. انار 37
  5. سیب 37
  6. خربوزہ 37
  7. ہندوانہ 37
  8. انبہ
  9. بادام
  10. کشمش
  11. منقہ
  12. پستہ
- ذکر اسلحہ:
1. شمشیر 222،190،53
  2. بندوق 53
  3. تفنگ 57
  4. بندوق تورہ دار بندوق چقماق

5. کرچ 106
  6. گرز 191
  7. کمان 49
  8. ترکش 181،49
  9. توپ 256،54
  10. طپانچه 190،57
  11. کارتوس 111
  12. غبارہ 96
- ذکر جانوران در تاریخ پنجاب

اسب 2

1. اسب ایرانی 127
2. اسب ولایتی 88
3. اسب عربی
4. اسب دکهنی 156
5. اسبان معروف رنجیت سنکه
6. اسب کهارا
7. اسب پری پرواز 122
8. اسب شیرین 81
9. اسب لیلی 98، 97
10. قاطر 88، 2
11. فیل 49
12. خچر 153
13. گونت 154، 104
14. شتر 100
15. سگ شکاری 188، 207
16. گدها 167

نتیجه گیری:

نسخه خطی تاریخ پنجاب برای تاریخ و فرهنگ مردم پنجاب / پاکستان اهمیت زیادی دارد . با تصحیح این نسخه خطی و چاپ و نشر آنہ تنها از نظر بازنمایی بخشی از تاریخ پاکستان ر قرن نوزدهم اهمیت زیادی دارد و بخشی از غنای متون نوشتاری مردم اهل کتاب پاکستان را نشان می دهد بلکه می توان به همکاری و تساهل فرهنگی ، زبانی و سازگاری این مردم توجه داشت. چرا کہ این مساعدت و همکاری محدود به سرزمین مشترک نیوده است بلکه مردم پاکستان با مردم هند و گاهی مردم فارس زبان ایرانی از میراث فرهنگی همدیگر استفاده کرده اند و این بهره بری در زمینه های مختلف فرهنگی مانند جشن ها ، واژگان متفاوت زبانی و گویشی مانند زبان سانسکریت، هندو .. و حتی نامواژه های میوه ها و ابزار تمدنی و همه دست آورد های بشری بوده است .

منابع و مأخذ:

- ###- آنند سوم (2011ء) باتین لاهور کی، دهلی: ڈائریکٹر قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان
- ###- پرویز اسلام (1992ء) پنجاب ادب و ثقافت، لاهور: نگارشات لاهور
- ###- خوشونت سنگھ (2007ء) مهاراجہ رنجیت سنگھ، لاهور: نگارشات
- ###- مودودی، آصف (2003ء) پنجاب کی تاریخ، لاهور: قرات اکیڈمی
- ###- بوٹہ شاہ، محی الدین، تاریخ پنجاب (مشمول برینج دفاتر) کتاب خانہ، مکزئی دانشگاه پنجاب
- ###- نسخه خطی تاریخ پنجاب (بی تا) لاهور: کتابخانہ مرکزی دانشگاه پنجاب